

Turkey in 1945–1946 facing the dilemma of choice: democracy or authoritarianism?

Galyna M. Starodubets

Zhytomyr Ivan Franko State University

Doctor in History, Professor (Ukraine)

email: starodubec@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

Scopus Author ID: 57222037

Web of Science ResearcherID: M-9514-2015

Cafer Ozelik

Grand National Assembly of Turkey

Director of Personnel Training and Management (Retired),

Chairman of the Grand National Assembly Personnel and Retirees Solidarity and Assistance Fund

Management Board of Turkey (Turkey)

Abstract.

Scholarly interest in the history of Turkey is driven by historical, political, legal, and socio-cultural transformations. The historical interconnection between the state-building processes of Ukraine and Turkey dates back to the Middle Ages. In the modern period, both countries, each in its own way, underwent a transition from authoritarianism/totalitarianism to democracy. In this regard, the period of 1945–1946 is of particular scientific interest, as it witnessed the processes that determined the transformation of the state structure and political system of the Turkish Republic, established by the Turkish elite in the 1920s. **Scientific novelty.** The novelty of the study lies in the analysis of a broad body of previously understudied primary sources, including the parliamentary minutes of the Grand National Assembly of Turkey from 1944–1946, party platforms of the Republican People's Party and the Democratic Party, and public speeches by İsmet İnönü. This approach allows for a deeper understanding of the subjective factor's influence on the restructuring of Turkey's political landscape during the period under study. **Purpose.** The purpose of the research is to reveal the preconditions, causes, and peculiarities of the restructuring of Turkey's political system in 1945–1946, as well as to analyze the evolution of İsmet İnönü's attitude—as President and leader of the ruling party—toward the transition to a multi-party system. **Conclusions.** The findings indicate that 1946 marked a radical shift in the party-political system of the Turkish Republic. The transition to multi-party pluralism unfolded against the backdrop of global geopolitical transformations and the emerging bipolar world order. Turkey's desire to align with the alliance of Western democratic nations (the United States and Western Europe) served as a major external catalyst for domestic political reform. The second driver was the pressing need for internal socioeconomic reforms. The third factor was subjective: the personal stance of the head of state, İsmet İnönü, who supported the democratization of public life through multi-party elections. The Democratic Party emerged as the principal opposition to the ruling Republican People's Party, eventually securing a parliamentary majority in the Grand National Assembly of Turkey four years later.

Keywords: democracy, elections, party system, political party, republic, Turkey.

Туреччина 1945-1946 рр. перед дилемою вибору: демократія чи авторитаризм?

Галина Стародубець

Житомирський державний університет імені Івана Франка

доктор історичних наук, професор (Україна)

email: starodubec@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

Scopus Author ID: 57222037

Web of Science ResearcherID: M-9514-2015

Джафер Озчелік

Великі Національні Збори Туреччини

директор з підготовки та управління персоналом (на пенсії),

голова правління Фонду солідарності та допомоги персоналу та пенсіонерам

Великих Національних Зборів Туреччини (Туреччина)

Анотація.

Науковий інтерес до історії Туреччини зумовлений кількома чинниками: історичним, політико-правовим, соціокультурними трансформаціями тощо. Історична взаємопов'язаність державотворчих процесів України та Туреччини сягає своїм корінням в глибину Середньовіччя. У новітній період обидві країни, кожна по-своєму, проходили шлях переходу від авторитаризму /тоталітаризму до демократії. З огляду на це особливий науковий інтерес викликає період 1945-1946 років, коли відбувалися процеси, які детермінували трансформацію державного устрою та політичної системи Турецької Республіки, закладених турецькою елітою в 1920-х роках. **Наукова новизна** – в процесі написання роботи ми використали масив досі малодосліджених документів, зокрема, протоколи засідань турецького парламенту 1944-1946 років, програмні документи Республіканської й Демократичної партій, тексти виступів І.Іньону, що дозволило глибше розкрити вплив суб'єктивного чинника на процес реструктуризації політичного поля Туреччини у досліджуваний період. **Мета дослідження** – розкрити передумови, причини й особливості процесу реструктуризації політичного поля Туреччини в 1945-1946 роках; проаналізувати генезу ставлення Ісмета Іньону, як президента і лідера правлячої партії, до ідеї зміни політичної системи держави шляхом впровадження багатопартійності. **Висновки.** В результаті дослідження ми дійшли висновку, що в 1946 році відбулася кардинальна зміна партійно-політичної системи Турецької республіки. Процес переходу до партійного плюралізму відбувався на тлі трансформаційних змін світового порядку – формування конструкції двополярного світу. Прагнення Туреччини долучитися до союзу демократичних країн Європи і США, стало одним із чинників зміни конструкції державно партійно-політичної системи. Другим чинником стала потреба змін у внутрішньому житті країни, насамперед, економічних реформ. І третій чинник - суб'єктивний: позиція лідера держави і правлячої партії Ісмета Іньону щодо демократизації суспільного життя шляхом введення багатопартійності. Основною опозиційною партією правлячій Республіканській народній партії стала Демократична партія, яка через 4 роки впевнено займе позицію більшості в національному парламенті – Великих національних зборах Туреччини.

Ключові слова: вибори, демократія, республіка, партія, партійна система, Туреччина.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до історії Туреччини зумовлений кількома чинниками: історичним, політико-правовим, соціокультурними трансформаціями тощо. Історична взаємопов'язаність державотворчих процесів України та Туреччини сягає своїм корінням в глибину Середньовіччя. У новітній період обидві країни, кожна по-своєму проходили шлях переходу від авторитаризму /тоталітаризму до демократії. З огляду на це, особливий науковий інтерес викликають події в Туреччині середини 1940-х років, які вважаються межею переходу від однопартійної форми політичного устрою до багатопартійної. У період 1945-1946 років відбувалися процеси, які детермінували трансформацію державного устрою та політичної системи Турецької Республіки, закладених національною елітою на чолі з Мустафою Кемалем Ататюрком відразу після її проголошення в 1923 р. Монополія правлячої Республіканської народної партії (Türkiye Halk Partisi) була підважена появою нової політичної сили, яка голосно заявила про себе на парламентських виборах 1946 року – Демократичної партії (Demokrat parti).

Аналіз джерел та новітніх досліджень. Досліджувана нами тема досить широко представлена в турецькій історіографії. Насамперед виокремимо семитомне видання Метіна Токера (Metin Toker), в якому розкривається генеза демократії в Турецькій республіці впродовж 1944-1973 років крізь призму діяльності видатного державного та політичного діяча Ісмета Іньону (İsmet İnönü). В першій частині цієї наукової праці йдеться про події досліджуваного нами періоду, зокрема, початки становлення багатопартійності (Toker, 1990). Участь Демократичної партії у виборчій кампанії 1946 року, еволюція її політичної програми та Статуту, роль окремих лідерів у політичних процесах загальнодержавного та регіональних рівнів аналізується у монографії Реджепа Бююктолу (Reser Büyüktoluç) (Büyüktoluç, 2021). Історії зародження та розвитку Демократичної партії, а також її ролі у становленні багатопартійності в Турецькій республіці у досліджуваній нами період присвячені праці Мустафи Албайрака (Mustafa Albayrak) (Albayrak, 2004), Тімура Танера (Timur Taner) (Taner, 1991), Османа Акандере (Osman Akander) (Akander, 1998), Тевфіка Чавдара (Tevfik Çavdar) (Çavdar, 1995) та ін.

Різні аспекти державного та суспільного життя, з огляду на поширення в Туреччині демократичних ідей та практик європейського зразка, розглядаються у фундаментальних дослідженнях Сабіта Докуяна (Sabit Dokuyan) (Dokuyan, 2023), Саліма Рифки Бунджака (Salim Rıfki Burçak) (Burçak, 1979). Результати вивчення співробітниками наукового Дослідницького центру Ататюрка окремих аспектів політичного життя Туреччини періоду становлення багатопартійної системи в 1945-1946 роках опубліковані у низці статей наукового журналу Дослідницького центру Ататюрка. Зокрема, про суть політичних дискусій між Демократичною та Республіканськими партіями щодо парламентських виборів 1946 р. (Akandere, 2009; Akandere, 2010), особливості виборчих перегонів (Karakaş, 2013) тощо.

На відміну від турецької, в українській історіографії досліджувана нами тема представлена слабо. Процес переходу до багатопартійності в 1945-1946 роках, як правило, розглядається в контексті еволюції державного ладу від середини 1920-х років до сучасності. Побіжно торкаються цієї теми у своїх наукових публікаціях Н. Ксьондзик (Ксьондзик, 2008), А.Мамедова (Мамедова, 2017), Г. Замікула (Замікула, 2016). Заслуговує на увагу дисертаційне дослідження М. Юркевич, присвячене вивченню історико-правових закономірностей та особливостей становлення та конституційного розвитку Турецької Республіки (Юркевич, 2021), в окремому сюжеті якого аналізуються події, пов'язані зі становленням багатопартійності.

Джерельною базою нашої статті стали протоколи засідань турецького парламенту за 1945-1946 років, програмні документи Республіканської й Демократичної партій та тексти виступів І. Іньону у цей період.

Аналіз історіографічного доробку проблеми дає підстави для висновку про досить широку її репрезентативність у турецькій науковій думці. Однак ця тема досі не стала окремим предметом наукового пошуку українських учених. Виходячи з цього, ставимо за **мету** – розкрити передумови, причини й особливості процесу реструктуризації політичного поля Туреччини в 1945-1946 роках; проаналізувати генезу ставлення Ісмета Іньону, як президента і лідера правлячої партії, до ідеї зміни політичної системи держави шляхом впровадження багатопартійності.

Виклад основного матеріалу. Поворотним моментом переходу Туреччини до республіканської форми правління став початок 1924 року, коли в березні було офіційно скасовано Халіфат і главою держави обрано президента Народної партії Мустафу Кемалю Ататюрка. З того часу в країні фактично встановилася однопартійна система. Через пів року після приходу до влади Ататюрк зробив спробу започаткування двопартійної системи. З цією метою 17 листопада 1924 року була заснована Прогресивна республіканська партія (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) як перша опозиційна партія, але невдовзі після цього "вона була закрита Судом незалежності через її зв'язок з повстанням, що спалахнуло на сході країни" (Akandere, 2009, s.439). Таким чином діяльність цієї партії зазнала фіаско.

Другою спробою вийти із однопартійної системи, яка піддавалася критиці з боку європейських союзників, стало створення в серпні 1930 року, з ініціативи Ататюрка, Ліберальної Республіканської партії (Serbest Cumhuriyet Fırkası) на чолі з Фетхі Ок'яра (Fethi Okyar'a) (Karpat, 2014, s.154). Програма партії значною мірою збігалася з програмою правлячої Республіканської народної партії, хоча були розходження з деяких позицій. Однак і ця політична сила не проіснувала довго – всього кілька місяців. Спроба Фетхі Ок'яра вести самостійну політику викликала спротив у середовищі правлячої партії. Тому "невдовзі вона була розпущена своїми лідерами – щоб не спричиняти подальшої ескалації внутрішнього протистояння та не надавати допомогу реальним реакціонерам" (Замікула, 2016, с.226). Наслідком цього стало «ще більше зміцнення з 1930-х років однопартійної влади (Babaoğlu, 2017, s.374).

Після смерті Ататюрка в 1938 році другим президентом держави Великими національними зборами Туреччини (Türkiye Büyük Millet Meclisi, TBMM) було обрано представника правлячої партії Ісмета Іньону (İsmet İnönü) (Şevket, 2000, s.23-24). Він був проголошений Постійним

Генеральним головою та Національним Лідером і в своїй політичній діяльності послідовно дотримувався курсу, започаткованого Мустафою Кемалем. Впродовж наступних 22 років політична система Туреччини ґрунтувалася на однопартійності та правлінні авторитарного лідера. Правляча турецька еліта вважала, що в умовах політичної та економічної нестабільності, зумовленої подіями Другої світової війни, така форма правління є виправданою та найбільш ефективною для управління Туреччиною.

З метою контролю над потенційно можливими опозиційними настроями в середовищі політичного істеблішменту Ісмет Інйоню, майже відразу після приходу до влади, ініціював процес створення всередині Великих національних зборів Туреччини так званої "Незалежної групи", яка, за задумом ініціаторів такої ідеї, мала виконувати функцію своєрідного «запобіжника від правлячої партії, коли в країні не було опозиції» (İnönü, 2003)¹. Незабаром, після внесення відповідних змін до статуту партії, таку групу у складі 21 особи було створено (Goloğlu, 2012, s.17). Згодом, у 1943 році кількість її членів було збільшено до 30. Завдання Незалежної групи полягало у тому, щоб, не будучи тісно пов'язаною з партійною групою, здійснювати контроль над урядом, вимагати вотуму довіри уряду та подавати запити до Кабінету міністрів, а також допомагати уряду, не викликаючи при цьому надмірного ентузіазму (Albayrak, 2004, s.18). Цей орган не приймав участі в обговореннях і голосуваннях на засіданнях партії, проте він був учасником обговорень і голосувань у парламенті (Taner, 1991, s.10). Формування Незалежної групи мало на меті привчити різні партії у Великих національних зборах Туреччини до режиму опозиції, однак, як стверджують дослідники, "вона була радше декоративною, а пряма підпорядкованість Ісмету Інйоню заретушувувала її незалежність у прийнятті рішень" (Akandere, 1998, s.90). Незважаючи на бажання створити демократичну атмосферу в парламенті, діяльність Незалежної групи не переросла в здорову опозицію і з ініціативи І. Інйоню в травні 1946 року припинила свою діяльність як структура, в якій "більше немає потреби" (İnönü, 2003)². Однак, міжнародні події кінця 1930-х – першої половини 1940-х років та їх вплив на внутрішню і зовнішню політику Туреччину призвели до того, що ідея контрольованої опозиції поступово трансформувалася в реальну опозицію в іншій формі.

Як відомо, в період Другої світової війни Туреччина, завдяки вмілому маневруванню у рамках зовнішньої політики, не брала участі у бойових діях. Однак, така позиція "наприкінці війни призвела до значної ізоляції країни та поставила її перед радянською загрозою і вимогами. Зіткнувшись із цією загрозою, Туреччина почала зближення із західним світом" (Özçelik, 2010, s.265) Перемога союзників у Другій світовій війні виразно продемонструвала перевагу демократії та демократичного режиму над авторитарною/тоталітарною формою правління. У 1945 році турецька влада спрямувала свої зусилля на те, щоб скористатись зміною балансу сил на міжнародній арені і долучитися до блоку переможців з орієнтацією на США та Західну Європу. В рамках реалізації зовнішньої політики лідерами держави як програма мінімум було визначено вступ до ООН у числі однієї з країн засновниць. Серйозною перешкодою на шляху до досягнення цієї мети виступала однопартійна система, збереження якої було предметом критики з боку країн західної демократії. Необхідність усунення цього бар'єру варто розглядати як одну із детермінант розгортання в повоєнній Туреччині процесу реконструкції тогочасної національної партійно-політичної системи на засадах багатопартійності.

Іншою передумовою створення конкурентного середовища всередині партійної системи Туреччини стала необхідність проведення кардинальних змін у внутрішній політиці держави. Під час війни країна потрапила в зону економічної турбулентності. Різке падіння рівня життя найнезахищеніших верств населення, відсутність на ринку основних продуктів харчування та товарів широкого вжитку призвели до появи чорного ринку та спричинили зростання соціальної напруги. "Економічна політика, що проводилася в Туреччині під час Другої світової війни, - на думку дослідників, - мала руйнівні наслідки для соціальної рівноваги" (Babaoglu, 2017, s.384), держава зазнала значних економічних збитків. Незважаючи на спроби державної влади впровадити заходи з урівноваження ринку споживання та виробництва, насамперед товарів першої необхідності та продуктів харчування, "скарги на дорожнечу та проблеми, що тривали день у день, безпосередньо перетворилися на проблему для основного управління держави" (İnönü'nün, 1993, s.61.). Відтак, питання стану економіки та шляхів виходу з кризи перманентно стояли в порядку денному засідань турецького парламенту, а їх обговорення часто переходило на рівень дебатів, зіткнення різних точок зору. Така ситуація, в свою чергу, заклала основи для поступового сегментування одноцілого партійно-політичного поля в державі шляхом виокремлення в ньому, поряд з правлячою, опозиційних партій. Турецькі дослідники сходяться

¹ Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylev (Вступна промова на Другому Надзвичайному Великому з'їзді Республіканської народної партії 10.05.1946.)

² Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylev (Вступна промова на Другому Надзвичайному Великому з'їзді Республіканської народної партії 10.05.1946.)

на думці, що "дуже важливу роль у відродженні та організації опозиції в Туреччині відіграв Закон про земельну реформу, поданий до парламенту у січні 1945 року" (Taner, 1991, s.15), дискусії щодо якого дали поштовх процесу створення нової опозиційної партії (Babaoğlu 2017, s.379; Çıfalı 2004, s.40-45) і спричинили "серйозне об'єднання опозиції навколо спільного інтересу" (Dokuyan 2023, s.143).

Третьою передумовою переходу політичної системи Туреччини на засади партійного плюралізму був "чинник Іньоню" (Çıfalı 2004, s.32), тобто позиція тогочасного лідера правлячої партії та президента держави Ісмета Іньоню з цього питання. Будучи соратником Ататюрка, він стояв біля витоків розбудови Турецької республіки на демократичних засадах і послідовно декларував своє прихильне ставлення до ідеї демократизації політичної системи. У своїх публічних виступах Іньоню постійно апелював до історичної тягlosti демократичних традицій у турецькому суспільстві, закладених в основу державного правління з часів Республіки.

Не менш важливим чинником, який спонукав його до підтримки ідеї багатопартійності, була наявність певного тиску з боку західноєвропейських партнерів з вимогою розширити рамки демократії в країні. Післявоєнне облаштування світу у двополярній системі координат залишало турецькій правлячій еліті мало простору для політичного маневру. В умовах, коли СРСР намагався втягнути Туреччину в орбіту свого впливу, західний вектор видавався туркам значно привабливішим, проте вимагав розділяти політичні цінності Заходу. Залишатися "посередині", зберігаючи однопартійну систему, видавалося неможливим і перед внутрішнім тиском. Опинившись перед вибором повоєнного шляху розвитку держави, Іньоню зважився при/відкрити шляхи багатопартійності.

Аналіз змісту його виступів упродовж року перед виборами 1946 р. дає підстави для висновку, що ідея впровадження багатопартійності не була спонтанно народженою. Він апробував її, виступаючи перед різними аудиторіями – від молодіжної, в травні 1945 року, до депутатського корпусу. У той чи інший спосіб Іньоню привчав турецьке суспільство до думки про закономірність переходу на засади політичного плюралізму, оскільки «демократичний характер зберігався як принцип протягом усієї республіканської епохи. Диктатура, в принципі, ніколи не була прийнята і завжди засуджувалася як шкідлива та негідна турецької нації» (İnönü'nün, 1993, s.60).

Припускаємо, що зовнішньополітичний чинник, якщо й не був домінуючим, то, очевидно, став детермінантою прийняття ним рішення про відмову від однопартійності. В одній зі своїх промов у травні 1946 року Ісмет Іньоню опосередковано артикулює черговість процесу зміни конструкції національної політичної системи. Так, аргументуючи правильність західно орієнтованого вектору зовнішньої політики Туреччини, він наголошує, що наступним кроком в його реалізації мають стати зміни національної політичної системи, про що він "ще раз заявляє всьому світу" (İnönü, 2003).¹ Найважливішим викликом багатопартійності президент вважав небезпеку створення партії, яка "буде інструментом іноземної держави" (İnönü, 2003)². У 1945 році таку політичну силу він вбачав у комуністичній партії радянського зразка. В 1946 році, напередодні розгортання в стінах парламенту дискусії з приводу прийняття Закону про вибори депутатів парламенту, Іньоню вкотре висловив своє бачення політичної діяльності опозиційних партій: "Вони можуть проводити цілком вільну політику щодо наших внутрішніх справ, але не повинні мати зв'язків з іноземною державою та мусять бути вільними від зовнішнього впливу" (İnönü, 2003)³.

Рішення Ісмета Іньоню щодо зміни партійної системи було зрозумілим далеко не для всіх його однопартійців, тому не отримало одностайного схвалення зі сторони партійно-державного істеблішменту. Однак, як показав час, було вірним.

Перші ознаки демократичних змін почали відчуватися в стінах парламенту та відображатися на шпальтах деяких друкованих видань уже в останній рік війни. Безпосереднім

¹ Eskişehir Halkevi'nde Türk – Sovyet İlişkileri ADB ve İngiltere ile İlişkiler ve İç Ekonomik–Politik Duruma İlişkin Verilen Söylev. 3.05. 1946. (Промова, виголошена в Народному домі Ескішехіра, про турецько-радянські відносини, відносини зі США та Англією, а також внутрішню економіко-політичну ситуацію. 3.05. 1946.)

² İstanbul Hadımköy'de Üst Düzey Komutanların Katıldığı Bir Toplantıda Türk–Sovyet İlişkileri, Çok Partililiğin Gerekliği ve Pahalılık / Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları ile İlgili Verilen Söylev 8.07.1945 (Промова, виголошена на зустрічі високопоставлених командирів у Стамбулі, Хадимкеї, щодо турецько-радянських відносин, необхідності багатопартійності та високих цін/коригування цін на продукцію на ринку 8.07.1945)

³ Eskişehir Halkevi'nde Türk – Sovyet İlişkileri ADB ve İngiltere ile İlişkiler ve İç Ekonomik–Politik Duruma İlişkin Verilen Söylev. 3.05. 1946. (Промова, виголошена в Народному домі Ескішехіра, про турецько-радянські відносини, відносини зі США та Англією, а також внутрішню економіко-політичну ситуацію. 3.05. 1946.)

поштовхом до розгортання процесу багатопартійності стало заява Ісмета Іньону, озвучена ним у зверненні до молоді 19 травня 1945 року. Він, зокрема, запевнив, що після скасування обмежень, викликаних умовами воєнного часу, "принципи демократії ширше переважатимуть у політичному та інтелектуальному житті країни" (İnönü, 2003)¹. Уже за кілька тижнів по тому всередині парламентської більшості створився опозиційний блок. У той час йшлося не стільки про створення окремої партії, як про "посилення нагляду в Республіканській народній партії, забезпечення виконання Конституції не лише за формою, але й за духом та змістом" (Taner, 1991, s.13).

Заохочена появою ознак демократизації політичної атмосфери в парламенті, "внутрішня опозиція всередині режиму ставала дедалі помітнішою від середини 1945 року" (Bozaslan, 2019, s.65). Її члени формалізували свої вимоги і 12 червня 1945 року опублікували у формі Декларації з чотирьох пунктів. У цій пропозиції чотири депутати (Джелал Баяр (Celal Bayar), Аднан Мендерес (Adnan Menderes), Рефік Коралтан (Refik Koraltan) та Фуат Кеprüлю (Fuat Köprülü)) вимагали "встановлення реального нагляду у Великих національних зборах, внесення змін до деяких законів, які перешкоджають вільному народженню та існуванню демократичних інституцій та обмежують дух Конституції, та негайного внесення змін до статуту партії" (Çavdar, 1995, s.456). Їхні вимоги були відхилені членами парламенту. Публічне оприлюднення підписантами Декларації, яку науковці оцінюють як "відкритий крок опозиції" (Dokuyan, 2023, s.137), призвело до виключення опозиціонерів з лав Республіканської партії.

На момент оприлюднення документу, його автори не мали чіткого бачення формату своєї політичної організації і, відповідно, тривалий час не демонстрували його в публічний простір. Така невизначеність організаційного оформлення нової політичної сили опосередковано прослідковується у виступі президента Іньону на відкритті чергової сесії парламенту 1 листопада 1945 р. Висловлюючи своє загалом позитивне ставлення до існування опозиційного крила в парламентському середовищі, він наголосив: "ми не можемо знати, чи зможе опозиційна партія самостійно утворитися, а якщо утвориться, то чи буде вона діяти в рамках парламенту, чи поза ним, і якою буде її перша форма" (İnönü'nün, 1993, s.60).

Поява такої групи всередині Великих національних зборів стала відправною точкою відліку розгортання процесу формування нової політичної сили, яка рано чи пізно мусила структуруватися в окрему партію. Аж надто різнилися оцінки тогочасного стану демократії, озвучувані її учасниками, із загальноприйнятими у середовищі турецького істеблішменту. Попри публічне декларування парламентарями прихильного ставлення до ідеї ширшого впровадження демократичних перетворень у суспільне життя Туреччини, на практиці вони часто демонстрували крайню нетерпимість навіть до спроб опозиції висловити іншу точку зору. Досить яскраво це проявилось під час обговорення в парламенті 5 серпня 1945 року Проекту закону та звіту Комітету закордонних справ про ратифікацію Статуту Організації Об'єднаних Націй. Толерантно висловлене зауваження А. Мендереса щодо необхідності "усунути деякі невідповідності між фактичною ситуацією та нашою писаною Конституцією" (Т. В. М. М., 15.08.1945, s.171) викликало хвилю обурення в залі, що фактично переросла в обструкцію виступу Ф. Кеprüлю, який став на захист точки зору колеги. Показово, що опозиціонери загалом поділяли позицію підтримки турецьким парламентом обговорюваного документу. Предметом гострої реакції депутатської більшості стала висловлена ними у доволі толерантній формі критика існуючої політичної системи, яка, на їх думку, не відповідала духу Конституції.

Попри критику з боку парламентарів-колег, опозиційна діяльність депутатської групи отримала виразні сигнали підтримки з боку президента країни, який бачив в опозиційній партії потенційний механізм контролю над урядом. У згадуваному нами виступі перед парламентарями 1 листопада 1945 року, президент Туреччини фактично дав "зелене світло" створенню нової політичної сили. Зокрема, він сказав: "Нашим єдиним недоліком є відсутність партії, яка протистоїть правлячій партії. У цьому відношенні країна має досвід минулого. Більше того, такі спроби робилися за підтримки правлячих кіл. Двічі спроби не увінчалися успіхом через реакцію в країні, що є нещастям. Однак завдяки потребам країни, свободі та демократії, які природним чином розвиваються, можливе створення іншої політичної партії" (Т. В. М. М., 1.11.1945, s.7).

Очевидно, що така позиція лідера Туреччини Ісмета Іньону відіграла важливу роль у прийнятті національним політичним істеблішментом нової політичної реальності, в умовах якої час тотального панування однієї партії добігав кінця. Прояви таких змін були відмічені опонентами Республіканської партії. Так, у своєму виступі під час обговорення нового виборчого закону 1946 року А. Мендерес наголосив, що "опозиційні партії починають визнаватися і включатися в наше законодавство. Ми вступили в багатопартійну систему як видиму і відчутну реальність" (Т. В. М. М., 31.05.1946, s. 247).

¹ 19 Mayıs 1945 Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş (Звернення до молоді на урочистостях з нагоди Дня молоді та спорту 19 травня 1945р.)

На думку дослідників проблеми, зміна ставлення республіканців до ідеї багатопартійності була, з одного боку, зумовлена очікуванням бачити роль нової партії як "контрольованої опозиції" (Çavdar, 1995, s.456), "гарантії реформ" (Çıfalı 2004, 61), "потенційно лояльної опозиції, формування якої дозволить заспокоїти розчароване населення" (Esfahani, 1995, s.13). З іншого - її поява мала сприяти підвищенню престижу правлячої партії всередині країни, слугуючи демонстрацією прихильності влади принципам свободи і демократії, на чому не втомлювалися наголошувати представники РП. "Партії, які ми бачимо сьогодні, що виникли як своєрідні опозиційні партії, - заявив один із депутатів від парламентської більшості, - це формування, які з'явилися завдяки ініціативам і терпимості, які ці кадри (державні чиновники, члени Республіканської партії. - Автор) проявляли протягом багатьох років для демократичної просвіти країни" (Т. В. М. М., 31.05.1946, s.250). З вуст депутатів парламентської більшості періодично лунали заяви про те, що "Республіканська партія є інститутом для реалізації ідеалу турецької нації", а прийнятий парламентом закон про вибори 1946 р. є виявом "ще одного з її незмінних кроків на шляху революції та розвитку національного суверенітету" (Т. В. М. М., 31.05.1946, s.258). Однак, попри очевидні зрушення держави на шляху до розширення демократичних засад розбудови турецького суспільства, значна частина національного політикуму, навіть з близького оточення Іньону, "горіла бажанням задушити цей експеримент за першої ж нагоди" (Toker, 1990, s.84).

Процес закладання базових засад організаційного оформлення нової партії тривав понад 4 останні місяці 1945 року. Ініціативна група активно обговорювала і саму назву партії, й основні положення Статуту, які ідентифікували б її окремішність від правлячої Республіканської, визначала, так би мовити, її обличчя. Принципи, на яких ґрунтувалася програма партії, можна умовно згрупувати у шість основних груп. Перше - це бажання забезпечити продовження реформ Ататюрка. Друге - нова державна адміністрація діятиме знизу вгору, а не зверху вниз. Третій пункт - виборчу систему необхідно реформувати, щоб забезпечити повну участь громадськості в управлінні. Четвертий - залишення виборів під наглядом судової влади. П'ятий - визнання демократії принципом, який найбільше відповідає національним інтересам (Demokrat, 1946). Шостий стосувався такої дразливої теми як релігія. Члени Демократичної партії, на відміну від республіканців, обіцяли проводити більш гнучку та толерантну політику щодо релігійних переконань та практик. Її суть найбільш виразно і чітко передає цитата одного з лідерів ДП Бурханеттіна Оната (Burhanettin Onat): "Якщо комунізм - це блискавка, то його громовідвід - релігія. Якщо комунізм - це отрута, то його протитотрута - релігія. Якщо комунізм - це мікроб, то його сироватка, його вакцина - це релігія" (Büyüktoluç, 2021, s.32).

Програма і Статут Демократичної партії були офіційно представлені в Анкарі перед журналістами 7 січня 1946 року Джелалом Баяром, Фуатом Кепрюлю, Рефіком Коралтаном та Аднаном Мендересом, що увійшло в політичну історію як "декларація чотирьох осіб" (Karakaş, 2013, s.105). Попри певні відмінності програмних положень у порівнянні з РНП, Демпартія трактується рухом, що "не розвивався з народу, а партією, що виникла з Великих національних зборів та РНП, партією буржуазно-початкового сегмента, який складався з великих землевласників, промисловців та торговців" (Büyüktoluç, 2021, s.108). Більше, того, під час виборчої кампанії у сторону демократів лунали звинувачення як у надмірній вестернізації пропагованого ними політичного курсу, так і «підтримці їхньої партії Москвою» (Toker, 1990, s.108), у тому, що засновники партії "були «комуністами»" (Büyüktoluç, 2021, s.34). Однак самі члени ДП позиціонували себе як центристська сила, яка "ставить вищі інтереси країни понад усі інші" (Т. В. М. М., 5.06.1946, s.49).

Зеленим світлом до розширення партійного спектру стали рішення Другого надзвичайного з'їзду Республіканської партії, скликаного 10 травня 1946 року. На цьому форумі були прийняті важливі рішення як щодо парламентських виборів 1946 року, так і щодо самої партії. Вперше в історії Турецької республіки планувалося ввести зміни до виборчої системи: перейти від процедури дворівневих парламентських виборів до прямого голосування. За пропозицією Іньону, були внесені корективи до Програми партії, вплив яких поширювався на зміни системи політичного управління країною. Йшлося про статус лідера Республіканської партії, якого обирали пожиттєво, і, відповідно, президента країни. Пропозиція Іньону полягала в наступному: "перед кожними великими виборами Великий Конгрес призначатиме голову, який керуватиме нашою партією на виборах. Гарною гарантією на майбутнє буде те, що людина, яка має найбільший вплив на роботу великої партії, має бути замінена самою партією, як фундаментальний принцип» (İnönü, 2003)¹. У новій редакції було зафіксовано скасування посади "Постійного Генерального голови" та "Національного Лідера". Натомість зазначалося, що Генеральний голова відтепер визначатиметься вільними виборами на з'їзді партії, який

¹ Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylev (Вступна промова на Другому Надзвичайному Великому з'їзді Республіканської народної партії 10.05.1946.)

проводитиметься кожні чотири роки (С.Н.Р., 1946, s.4). На цьому форумі Іньою також торкнувся питання дати проведення парламентських виборів, наголосивши на необхідності перенесення їх з вересня на липень. Новий закон про вибори був прийнятий парламентом майже через місяць, 5 червня 1946 р. і набув чинності з дня його опублікування в Офіційному віснику 6 червня (Milletvekilleri Seçimi Kanunu, 5.06.1946). Датою виборів було визначено 21 липня 1946 р.

Демократична партія не брала участі в муніципальних виборах, які відбулися 26 травня 1946 року, посилаючись на наявність антидемократичних законів та відсутність можливості організувати передвиборчу кампанію в короткий термін. Бойкот парламентських виборів мав би для партії негативні наслідки, оскільки це загрожувало залишитися поза рамками політичного життя, втратити можливість участі в державному управлінні, врешті-решт, вона могла бути закритою урядом. Внутрішньопартійні обговорення та дебати на тему парламентських виборів завершилися "16 червня 1946 року зустрічю в Анкарі провідних діячів партії, на якій було вирішено взяти участь у них" (Dokuyan, 2023, s.161).

ДП розпочала свою передвиборчу кампанію з маніфесту, опублікованого 19 червня в офіційному друкованому органі Республіканської Народної партії "Ulus" (Ulus, 1 Temmuz 1946, s.1). У маніфесті висловлювалися претензії до правлячої партії з приводу поєднання посади лідера Республіканської партії та президента країни. Ця тема була однією з активно обговорюваних представниками різних політичних орієнтацій на сторінках преси впродовж травня-липня 1946 р. Заголовки тогочасних випусків газет рясніли заголовками на кшталт "Демократи вигадують брехню" (Demokratlar yalan uyduruyorlar) (Ulus, 1 Temmuz 1946); "У якомусь сенсі Ноєв ковчег" (Bir Bakıma Nuh'un gemisi) (Tanin, 12 Temmuz 1946, s.3), "Демонстрації вірності Іньою по всій країні" («Yurtta İnönü'ye bağlılık tezahürleri») (Ulus, 12 Temmuz 1946, s.1) та ін. Попри заклики до толерантності, опоненти побудували свої виборчі стратегії на критиці один одного, яка іноді виглядала досить дивно. Для прикладу, правляча партія звинувачувала опонентів у "їхньому прагненні прийти до влади" (Ulus, 12 Temmuz 1946, s.2). Предметом гострих дискусій виступали питання зовнішньої політики, стану демократії в країні, утисків опозиції, введення статусу позапартійності для президента країни, зокрема Іньою, тощо. Прямі вибори на багатопартійній основі проводилися в Туреччині вперше, тому усі учасники передвиборчих перегонів намагалися переконати виборців, особливо сіл та невеликих містечок, взяти якнайактивнішу участь у голосуванні.

За результатами загальних виборів 21 липня 1946 Республіканська народна партія отримала 397 місць, Демократична партія – 61, а незалежні – 7 (Gürkan, 1998, s.216). Таким чином перемогу отримала правляча партія. Однак, незважаючи на те, що демократи зайняли лише 61 парламентське крісло, вони заявили про себе як про потужну політичну силу, здатну потіснити з правлячого Олімпу лідера. Вони зуміли скористатися своєю перемогою в повну силу: через чотири роки, на парламентських виборах в травні 1950 року, Демократична партія завдасть нищівної поразки Республіканській народній партії, яка правила в країні впродовж 27 років і займе місце влади.

Висновки. Отже, в результаті дослідження ми дійшли висновку, що 1946 рік став віховим в історії Турецької республіки – відбулася кардинальна реструктуризація її політичного поля. Закінчився 22-річний період домінування правлячої Республіканської народної партії. На політичну арену впевнено зайшла нова політична сила – Демократична партія. Процес переходу до партійного плюралізму відбувався на тлі трансформаційних змін світового порядку: формування конструкції двополярного світу. Прагнення Туреччини долучитися до союзу демократичних країн Європи і США, стало одним із чинників зміни конструкції державної партійно-політичної системи. Другим чинником стала потреба змін у внутрішньому житті країни, насамперед, проведення економічних реформ. І третій чинник - суб'єктивний: позиція тодішнього лідера держави і правлячої партії Ісмета Іньою щодо демократизації суспільного життя шляхом уведення багатопартійності. Власне державницька позиція президента відіграла надзвичайно важливу роль, оскільки значною мірою завдяки його виваженості цей процес проходив у руслі мирних конструктивних переговорів та дискусій і не вилився у насильницьке протистояння. Основною опозиційною партією правлячій Республіканській народній партії стала Демократична партія, яка впродовж наступних чотирьох років нарощуватиме м'язи і на чергових виборах отримає абсолютну більшість депутатських місць в парламенті - Великих національних зборах Туреччини.

Джерела та література:

- Akandere, Osman (1998). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938 -1945)*. İstanbul.
- Akandere, Osman (2009). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXV (75). 437-464.

- Akandere, Osman** (2010). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXVI (76).1-26.
- Albayrak, Mustafa** (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara.
- Babaoğlu, Resul** (2017). "İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(10). 371-402, режим доступу: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/article/346982> (дата звернення: 15.01.2026)
- Bozaslan, Neslihan Bolat** (2019). *Türk Demokrasi Hayatında 1946 Seçimleri*. Ankara.
- Burçak, Rıfki Salim** (1979). *Türkiye'de Demokrasiye geçiş 1945-1950*. Ankara.
- Büyüktoluc Recep** (2021). *Milletvekili genel seçimlerinde DP'nin seçim propagandaları (1946-1957)*. Ankara.
- C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü toplantısı**. 10.05.1946. Program-Tüzük komisyonu Raporu.
- Çavdar, Tevfik** (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. III. Baskı. İstanbul.
- Çufalım, Mustafa**. (2004) *Türkiye'de Demokrasiye geçiş dönemi (1945-1950)*. Ankara.
- Demokrat parti programi**. 1946.
- Dokuyan, Sabit** (2023). *Demokrasiyi Arayan Cumhuriyet 1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*. İstanbul.
- Esfahani, H.** (1995). *Institutional structure, government policy & economic performance in Turkey*. Urbana: University of Illinois at Urbana-Champaign, режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/46453353_Institutional_Structure_Government_Policy_and_Economic_Performance_in_Turkey (дата звернення: 19.01.2026).
- Goloğlu, Mahmut** (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, İstanbul.
- Gürkan, Nilgün** (1998). *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*. İstanbul.
- İnönü, İsmet** (2003). Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri. 1944 – 1950 (29.12.1944 – 28.05.1950). Hazırlayan İlhan Turan, режим доступу: <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm> (дата звернення: 25.02.2026)
- İnönü'nün, İsmet** (1993). TBMM'deki konuşmaları. 1920 - 1973. İkinci cilt (1939 - 1960). Ankara, 1993.
- Karakaş, Ömer** (2013). 1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği», *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXIX (86). 103-134.
- Karpat, Kemal** (2014). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*. İstanbul.
- Milletvekilleri, Seçimi Kanunu** (5.06.1946). Режим доступу: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc028/kanuntbmmc028/kanuntbmmc02804918.pdf (дата звернення: 28.02.2026)
- Özçelik, Mücahit** (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29. 253-269.
- Rıfki, Salim Burçak** (1979). *Türkiye'de Demokrasiye geçiş 1945-1950*. Ankara.
- Şevket, Süreyya Aydemir** (2000). *İkinci Adam (1938-1950)*, C: II, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- T. B. M. M.** (1.11.1945). Tutanak dergisi. Cilt : 20. Birinci birleşim. Режим доступу: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c020/tbmm07020001.pdf> (дата звернення: 28.02.2026)
- T. B. M. M.** (15.08.1945). Tutanak Dergisi. Doksanıncı birleşim. Режим доступу: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c019/tbmm07019090.pdf> (дата звернення: 28.02.2026)
- T. B. M. M.** (31.05.1946) Tutanak Dergisi. Elli yedinci birleşim. Режим доступу: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c023/tbmm07023057.pdf> (дата звернення: 28.02.2026)
- T. B. M. M.** (5.06.1946). Tutanak Dergisi. Elli dokuzundu birleşim. Режим доступу: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024059.pdf> (дата звернення: 28.02.2026)
- Taner, Timur** (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İletişim Yayınları.
- Tanın**. 12 Temmuz 1946.
- Toker, Metin** (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973. Nek Partiden Çok Partiyeye 1944-1950*. Ankara.
- Ulus**. 1 Temmuz 1946.
- Ulus**. 12 Temmuz 1946.
- Ulus**. 8 Temmuz 1946.
- Замікула, Г.** (2016). Трансформація партійної системи Турецької республіки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія, політологія*. 16. 225-233.
- Ксьондзик, Н.** (2008). Особливості функціонування "Третьої республіки" в Туреччині (генеза і наслідки). *Українська орієнталістика : [збірник наукових праць]*. 2-3. 100-105.

- Мамедова, А.** (2017). Загальнотеоретична характеристика політичного режиму Туреччини. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». № 3. 26-30.
- Юркевич, М.** (2021). Становлення та конституційний розвиток Турецької Республіки (XX-XXI ст.). *Дисертація на здобуття наук. ступеня к.ю.н. за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів.*

References:

- Akandere, Osman** (1998). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938 -1945) [Internal and External Influences Playing a Role in the Transition to Multi-Party Politics During the "National Chief" Era (1938–1945)]*. İstanbul. (in Turkish)
- Akandere, Osman** (2009). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I [Discussions Between the Government and Opposition Parties on 1946 General Elections and Results I], *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXV (75). 437-464. (in Turkish)
- Akandere, Osman** (2010). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II [Discussions Between the Government and Opposition Parties on 1946 General Elections and Results II], *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXVI (76).1-26. (in Turkish)
- Albayrak, Mustafa** (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960) [The Democrat Party in Turkish Political History (1946–1960)]*. Ankara. (in Turkish)
- Babaoğlu, Resul** (2017). İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri [Turkey's Transition to Democracy in British Documents: The Founding of the Democrat Party and the 1946 Elections]. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), s. 371-402, режим доступу: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/article/346982> (дата звернення: 15.01.2026) (in Turkish)
- Bozaslan, Neslihan Bolat** (2019). *Türk Demokrasi Hayatında 1946 Seçimleri [The 1946 Elections in Turkish Democratic Life]*. Ankara. (in Turkish)
- Burçak, Rıfkı Salim** (1979). *Türkiye'de Demokrasiye geçiş 1945-1950 [The Transition to Democracy in Turkey (1945–1950)]*. Ankara. (in Turkish)
- Büyüktoluç, Recep** (2021). *Milletvekili genel seçimlerinde DP'nin seçim propagandaları (1946-1957) [The DP's election campaigns in the general parliamentary elections (1946–1957)]*. Ankara. (in Turkish)
- C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü toplantısı**. 10.05.1946. Program-Tüzük komisyonu Raporu [May 10, 1946. Report of the Program and Bylaws Commission.]. (in Turkish)
- Çavdar, Tefvik** (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950 [Turkey's History of Democracy (1839–1950)]*. III. Baskı. İstanbul. (in Turkish)
- Çufalı, Mustafa**. (2004). *Türkiye'de Demokrasiye geçiş dönemi (1945-1950) [The transition to democracy in Türkiye (1945–1950)]*. Ankara. (in Turkish)
- Demokrat parti programı**. 1946. (in Turkish)
- Dokuyan, Sabit**. (2023). *Demokrasiyi Arayan Cumhuriyet 1945-1950 Yılları Arasında Türkiye [The Republic in Search of Democracy: Türkiye Between 1945 and 1950]*. İstanbul. (in Turkish)
- Esfahani, H.** (1995). *Institutional structure, government policy & economic performance in Turkey*. Urbana: University of Illinois at Urbana-Champaign, режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/46453353_Institutional_Structure_Government_Policy_and_Economic_Performance_in_Turkey (дата звернення: 19.01.2026). (in English)
- Goloğlu, Mahmut** (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III Milli Şef Dönemi (1939-1945)[History of the Republic of Türkiye III: The National Chief Era (1939–1945)]*. İstanbul. (in Turkish)
- Gürkan, Nilgün** (1998). *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950) [The Press During the Transition to Democracy in Turkey (1945–1950)]*. İstanbul. (in Turkish)
- Inönü, İsmet**(2003). *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri. 1944 – 1950 (29.12.1944 – 28.05.1950) [Speeches, Statements, Articles, Messages, and Interviews. 1944 – 1950 (December 29, 1944 – May 28, 1950)]* Hazırlayan İlhan Turan, режим доступу: <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm> (дата звернення: 25.02.2026) (in Turkish)
- Inönü'nün, İsmet** (1993). *TBMM'deki konuşmaları. 1920 - 1973. [Speeches in the Grand National Assembly of Turkey. 1920–1973.]* İkinci cilt (1939 - 1960). Ankara, 1993 (in Turkish)
- Karakaş, Ömer** (2013). 1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği [1946 Parliamentary Elections: Sample (Manisa)], *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXIX (86).103-134. (in Turkish)

- Karpat, Kemal (2014). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012) [A Short History of Türkiye (1800–2012)]*. İstanbul. (in Turkish)
- Milletvekilleri, Seçimi Kanunu (5.06.1946) Режим доступу: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc028/kanuntbmmc028/kanuntbmmc02804918.pdf (дата звернення: 28.02.2026) (in Turkish)
- Özçelik, Mücahit (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası [Turkish foreign policy during World War II], *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29. 253-269. (in Turkish)
- Rıfkı, Salim Burçak (1979). *Türkiye'de Demokrasiye geçiş 1945-1950 [The Transition to Democracy in Turkey (1945–1950)]* Ankara. (in Turkish)
- Şevket, Süreyya Aydemir (2000). *İkinci Adam (1938-1950) [The Second Man (1938–1950)]*, C: II, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul. (in Turkish)
- T. B. M. M. (1.11.1945). Tutanak dergisi. Cilt : 20. Birinci birleşim [(1.11.1945). Journal of Minutes. Volume: 20. First session]. Режим доступу: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c020/tbmm07020001.pdf> (дата звернення: 28.02.2026) (in Turkish)
- T. B. M. M. (15.08.1945). Tutanak Dergisi. Doksanıncı birleşim [(15.08.1945). Minutes Journal. Ninetieth session.]. Режим доступу: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c019/tbmm07019090.pdf> (дата звернення: 28.02.2026) (in Turkish)
- T. B. M. M. (31.05.1946) Tutanak Dergisi. Elli yedinci birleşim [(31.05.1946) Journal of Minutes. Fifty-seventh session.]. Режим доступу: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c023/tbmm07023057.pdf> (дата звернення: 28.02.2026) (in Turkish)
- T. B. M. M. (5.06.1946). Tutanak Dergisi. Elli dokuzuncu birleşim [(5.06.1946). Journal of Proceedings. Fifty-ninth session.]. Режим доступу: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024059.pdf> (дата звернення: 28.02.2026) (in Turkish)
- Taner, Timur. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş [The Transition to Multi-Party Politics in Turkey.]*. İletişim Yayınları. (in Turkish)
- Tanın. 12 Temmuz 1946 [July 12, 1946]. (in Turkish)
- Toker Metin. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973. Nek Partiden Çok Partiye 1944-1950 [The İsmet Pasha Years of Our Democracy (1944–1973): From Single-Party to Multi-Party Rule (1944–1950).]* Ankara. (in Turkish)
- Ulus. 1 Temmuz 1946 [July 1, 1946]. (in Turkish)
- Ulus. 12 Temmuz 1946 [July 12, 1946]. (in Turkish)
- Ulus. 8 Temmuz 1946 [July 8, 1946]. (in Turkish)
- Zamikula, H. (2016). Transformation of party system in the Turkish Republic. *Bulletin of Mariupol State University. Series: History, Political Science. Issue 16*. 225-233 [in Ukrainian].
- Ksondzyk, N. (2008). Peculiarities of the functioning of the "Third Republic" in Turkey (genesis and consequences). *Ukrainian Orientalism: [collection of scientific works*. 2-3. 100-105. (in Ukrainian)
- Mamedova, A. (2017). General theoretical characteristic of the Turkish political regime. *Electronic scientific publication "Comparative and analytical law"*. 3. 26-30. (in Ukrainian)
- Yurkevych M. M. (2021). The Formation and Constitutional Development of the Turkish Republic (XX-XXI Centuries). *Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences in the Specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines*. Ivan Franko National University of Lviv.[in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 18.04.2026

Схвалено до друку / Accepted: 23.06.2026